

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МОРФЕМІКИ

Наталія Франчук, кандидатка педагогічних наук, доцентка
Елизавета Полупан, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(Україна)

LINGUISTODIDACTIC ASPECT OF TEACHING YOUR JUNIOR SCHOOLCHILDREN MORPHEMICS

Nataliya Franchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Elizaveta Polupan, master's student
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Анотація. У статті розглянуто лінгводидактичні підходи до навчання морфеміки в початковій школі як важливої складової формування мовної компетентності молодших школярів. Проаналізовано основні принципи подання навчального матеріалу про морфему як одиницю мови, що має форму і значення. Обґрунтовано необхідність поєднання теоретичного й практичного компонентів у процесі навчання, що сприяє усвідомленому засвоєнню мовного матеріалу. Наголошено на ролі вправ, побудованих на зіставленні слів, як ефективного методу розвитку мовленнєвих навичок.

Ключові слова: морфеміка, початкова школа, молодші школярі, морфема, лінгводидактика, мовна компетентність.

Abstract. The article considers linguodidactic approaches to teaching morphemics in primary school as an important component of the formation of language competence of younger schoolchildren. The basic principles of presenting educational material about the morpheme as a unit of language that has form and meaning are analyzed. The need to combine theoretical and practical components in the learning process, which contributes to the conscious assimilation of language material, is substantiated. The role of exercises based on the comparison of words as an effective method of developing speech skills is emphasized.

Keywords: morphemics, primary school, younger schoolchildren, morpheme, linguodidactics, language competence.

Оволодіння здобувачами початкової освіти знаннями про будову слова є важливою складовою розвитку мовлення та формування мовної компетентності. Розуміння морфемної структури слів дає змогу школярам глибше усвідомлювати їх значення, правильно вживати у власному мовленні, а також сприяє вдосконаленню навичок читання і письма. Ознайомлення з морфемною будовою слів відіграє важливу роль у мовному розвитку, оскільки дозволяє учням глибше пізнати морфологічну організацію слова, установлювати смислові зв'язки між спорідненими лексемами, точніше розуміти їхню семантику та доречно використовувати у висловлюваннях.

Розділ «Будова слова» є органічною частиною курсу граматики української мови в початкових класах. У процесі його опрацювання здобувачі засвоюють граматичні закономірності, що стосуються словотвору та походження слів, учаться правильно добирати граматичні форми, розрізняти мовні явища. Саме цей розділ виступає підґрунтям для подальшого оволодіння складнішими мовними рівнями – морфологією й синтаксисом.

Проблематика вивчення будови слова висвітлена в наукових працях М. Вашуленка, Т. Біленької, Т. Горбунцової, С. Дорошенка, К. Пономарьової, Т. Скрипченко та інших дослідників. Провідні фахівці у сфері лінгводидактики наголошують, що ефективний розвиток мовлення учнів пов'язаний із глибоким розумінням значення слова, чого можна досягти шляхом засвоєння ключових понять морфеміки та словотвору (О. Мельничайко, Т. Потоцька та ін.).

Опанування теми «Будова слова» забезпечує здобувачів початкової освіти необхідними знаннями, уміннями й навичками, які формують основу для подальшого пізнання мовної системи в середній і старшій школі. Український учений і методист М. Вашуленко підкреслює, що початковий курс української мови має пізнавально-практичну спрямованість [1], тобто він поєднує теоретичні знання з практичними вміннями. Це дає можливість не лише засвоїти основи мовної системи, а й активно застосовувати їх у процесі мовленнєвої діяльності, що сприяє глибшому розумінню мовних явищ і формуванню комунікативної компетентності.

Як розділ граматики, морфеміка займається вивченням морфемного складу слів та закономірностей їх побудови відповідно до правил поєднання морфем [3, с. 7]. Інше трактування цього поняття полягає в розумінні морфеміки як системи морфем, які виділяються в складі слова й функціонують у мові згідно з певними моделями сполучуваності.

Традиційно морфеміку розглядають як складову морфології – розділу граматики, що аналізує внутрішню будову слова та його приналежність до граматичних класів. Основним предметом морфеміки є дослідження морфем, їх функціональна класифікація, способи поділу слів на морфemi, закономірності їх поєднання в межах слова, а також зміни, що відбуваються в морфемній структурі.

Морфема (від грец. — «вигляд», «форма») – це найменша одиниця слова, що має значення й не підлягає подальшому поділу [3, с. 8]. Вона несе певне лексичне чи граматичне значення та відтворюється в мовленні за зразками, характерними для конкретної мови. На відміну від повноцінного слова, морфема не має самостійного лексичного значення, не оформлена граматично й не функціонує ізольовано в синтаксисі; вона існує лише в поєднанні з іншими морфемами. Лише завдяки правильному сполученню морфем у межах слова забезпечується передача відповідного лексичного чи граматичного змісту.

Морфемна структура слова становить упорядковану систему взаємопов'язаних елементів, що розміщуються відповідно до їхньої функції в організації слова як цілісної одиниці лексичного й граматичного рівнів мови [3, с. 8].

Попри те, що Державний стандарт початкової загальної освіти не передбачає на цьому етапі навчання глибокого ознайомлення учнів із синонімією та омонімією на морфемному рівні, важливо організовувати спеціальні мовні спостереження. Такі спостереження сприяють усвідомленню учнями того, що в українській мові існують слова, де афікси з різним фонемним складом можуть виражати однакове значення. Наприклад, у словах «підійшов» і «приплив» афікси передають значення наближення, а в «водичка», «грибок», «донецка» – значення пестливості [2].

Окрім цього, варто звертати увагу на випадки, коли той самий афікс має різне значення. Зокрема, у словах «сусідка», «українка» суфікс -к- позначає жіночу стать, у «книжечка», «пісенька» – указує на зменшуваність і пестливість, а в «горошина», «квасолина» – на одиничність, тоді як у «верховина» – на збільшуваність. Такий підхід допомагає збагатити словниковий запас здобувачів початкової освіти, розвинути мовленнєву точність і варіативність, а також сприяє швидкому та вдалому добору слів у різних ситуаціях спілкування.

Вивчення основ морфеміки починається в третьому класі, проте вже у другому класі учні знайомляться з поняттям «слова-родичі» [1]. Аналізуючи слова, що належать до одного словотвірного гнізда, діти усвідомлюють, що значення цих слів можна пояснити за допомогою одного спільного слова і що в них присутня спільна частина зі стабільним значенням. Наприклад, слова «вечоріє» (настає вечір), «вечірній» (той, що відбувається ввечері), «ввечері» (із настанням вечора) пов'язані через слово «вечір» — частину доби перед ніччю, і всі вони мають спільну частину «вечір-», що об'єднує їх за змістом.

Щоб запобігти неправильному розумінню дітьми поняття спільнокореневих слів, які можуть бути лише схожими за звучанням або лише за змістом, доцільно пропонувати для аналізу приклади з коренями, подібними за значенням, наприклад: *горе* – *біда*, *йти* –

крокувати, смішний – веселий. Також слід звертати увагу на слова, схожі за звучанням, але різні за значенням: *носик – носити, лисиця – листя*. Такий зіставний аналіз, організований учителем, допомагає дітям зробити висновок, що спорідненими є лише ті слова, які мають спільну частину та пов'язані за змістом.

На наступному етапі навчання вводиться поняття «корінь слова» як спільна частина, що об'єднує споріднені слова. Здобувачам надається визначення однокореневих слів як таких, що мають один і той самий корінь. Водночас формуються синонімічні зв'язки між поняттями «спільнокореневі» й «однокореневі» слова, а також розвивається здатність здобувачів добирати споріднені слова та виокремлювати в них корінь. Для формування цих навичок можна використовувати різні завдання: дібрати до заданого слова простіше за змістом та структурою однокореневе; знайти в тексті або групі речень слова, що мають спільний корінь; підкреслити корінь у ряду споріднених слів; утворити нові слова від заданого кореня. Цей етап логічно продовжує роботу, розпочату ще під час навчання грамоти, коли діти вчилися помічати однакове написання кореня в споріднених словах. Також саме на цьому етапі відбувається засвоєння орфограм на ненаголошені голосні та парні приголосні за дзвінкістю/глухістю в коренях, але вже не на фонемному, а на морфемному рівні.

Подальше вивчення морфемної структури слова включає ознайомлення з закінченням як змінною частиною слова, яка служить для вираження граматичних зв'язків у реченні. Це поняття подається через спостереження за змінами закінчення у формах однини й множини. Завдяки таким спостереженням учні доходять висновку, що зміна закінчення не впливає на лексичне значення слова, а лише змінює його граматичну форму. Таким чином формується розуміння ролі закінчення в структурі слова як елемента, що вказує, наприклад, на число. Одночасно з цим учні вчать виділяти закінчення шляхом порівняння слова з його різними формами. Крім того, важливо ознайомлювати дітей із словами, у яких закінчення не виражене фонетично – так званими словами з нульовим закінченням. Хоча розгляд таких форм не є обов'язковим згідно з навчальним стандартом, без цього дітям буде складно коректно розрізняти слова, які не мають закінчення, та слова, де воно виражене нульовою морфемою. Згідно з методикою, ознайомлення із закінченням зазвичай починають із фонемно виражених форм, а вже потім переходять до аналізу випадків нульового закінчення [1].

Для формування знань і навичок, пов'язаних із закінченням, доцільно застосовувати завдання на зміну форми слова відповідно до заданого значення, виявлення закінчення та визначення його граматичної функції, побудову речень із поданих початкових форм слів, виписування різних форм одного слова з тексту або словника з подальшим порівнянням, а також складання зв'язного висловлювання з використанням форм одного слова як засобу зв'язку. Таке поетапне накопичення знань про закінчення сприяє подальшому глибшому розумінню граматичних зв'язків між словами під час вивчення морфології, дозволяє усвідомити граматичну роль частин мови, а також важливість і смислове навантаження закінчення для мовної системи.

У початкових класах поняття основи слова, як правило, не формулюється, проте практика показує, що молодші школярі досить швидко засвоюють це поняття і користуються відповідним терміном на практиці. Усвідомлення основи слова дозволяє учням упевнено відрізняти форми слова від однокореневих слів.

Наступним кроком у вивченні будови слова є ознайомлення з префіксами й суфіксами як словотворчими афіксами, а також спостереження за формотворчими морфемами. Поняття префікса й суфікса учні засвоюють через зіставлення однокореневих слів із різними префіксами та суфіксами, доходючи висновку, що відмінності у значенні пояснюються частинами слова, які стоять перед або після кореня. Після аналізу таких прикладів учням вводяться терміни «префікс» і «суфікс» [1].

Під час подальшого спостереження за словами учні встановлюють, що префікс – це значуща частина слова, яка стоїть перед коренем (або іншим префіксом) і бере участь в утворенні нових слів, а суфікс – це значуща частина слова, що стоїть після кореня (або

іншого суфікса) й також виконує словотворчу функцію. Для закріплення знань про префікси й суфікси доцільно використовувати такі завдання: утворіть від поданих слів однокореневі за допомогою префіксів або суфіксів; замініть у тексті слова на однокореневі з іншими префіксами чи суфіксами, зберігаючи зміст; утворіть слова, що означають початок чи завершення дії, професію, предмети різних розмірів; випишіть із тексту слова з префіксами та суфіксами, виділіть ці морфеми.

Для продуктивної організації навчання з морфеміки необхідно враховувати, що морфема як елемент мовної системи поєднує форму (звукову або буквену вираження) та зміст (лексичне чи граматичне значення) [1]. Виокремлення морфеми відбувається шляхом виявлення спільного звучання й значення в різних словах. Наприклад, морфема -ач- у словах «силач», «читач», «перекладач» указує на особу за видом діяльності чи професією. Однак у словах «вимикач» і «нагрівач», хоча морфема -ач- теж присутня, вона вже пов'язана з предметами, а не з людьми. Такі спостереження сприяють кращому розумінню структури слова й допомагають уникати помилок під час морфемного аналізу.

Також у багатьох коренях спостерігається явище чергування звуків. І хоча вивчення цих закономірностей не входить до програми початкової школи, варто їх враховувати, оскільки вони можуть створювати труднощі в засвоєнні правильного написання слів.

Отже, опанування морфемної будови слова в початкових класах є важливою складовою формування мовної компетентності здобувачів початкової освіти. Лінгводидактичний підхід передбачає поєднання теоретичного матеріалу з практичними вправами, що дозволяє дітям не лише вивчати морфеми як основні одиниці мови, а й ефективно використовувати ці знання в мовленні. Таким чином, методика вивчення морфеміки в початковій школі забезпечує ґрунтовне засвоєння матеріалу та сприяє розвитку мовленнєвих умінь, які є базою для подальшого опанування української мови.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М.С. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
2. Держаний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
3. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. Ч. І. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. Київ: Вища шк., 2005. 286 с.
4. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.
5. Росенко Л. М., Торчинська Т. А. Методика навчання української мови у початковій школі: практикум: посіб. для студ. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 2021. 148 с.

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МОВНУ ОСВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ольга Шеремет, здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»

Науковий керівник: О.І.Попова, кандидат педагогічних наук, доцент

Бердянський державний педагогічний університет (тимчасово переміщений до м. Запоріжжя)
(Україна)

FEATURES OF INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE EDUCATION OF YOUNG SCHOOLCHILDREN

Olga Sheremet, master's student